

pensament econòmic Francesc Artal en la seva tesi doctoral dedicada a l'anàlisi de l'eix positivisme-doctrina proteccionista del vuit-cents, publicada amb el títol *Economia i economistes catalans 1840-1898* (2021).

A través de l'articulisme d'Almirall podem adonar-nos del potencial polític que tenia a l'època el vincle entre positivisme polític (catalanisme) i positivisme econòmic (proteccionisme), i també podem subratllar que la vindicació proteccionista des de cercles republicans —confederals— qüestiona la identificació entre catalanisme polític i burgesia («Democràcia i Proteccionisme», *Diari Català*, 17-IV-1881). En qualsevol cas, Almirall volgué polititzar una burgesia massa girada d'esquena a qüestions que l'afectaven i que incidien en el Principat. Seria potser útil que l'historiador Josep Maria Figueres contextualitzés la concepció almiralliana del proteccionisme, ben suggerida per la ploma d'Almirall (p. 80).

En conjunt, *Valentí Almirall. Quan tot va començar*, exposa amb claredat i aprofundiment el bastiment d'un pensament polític a través del treball periodístic. Un pensament que, conjuntural o no, fixà les bases del compromís amb una comunitat nacional que assenyalava un horitzó antitètic al de la centralització espanyola. No debades, l'autor de l'obra

es refereix al periodisme d'Almirall com a «creador d'identitat» (p. 185), és a dir, la forja d'un «segell propi» a fi de remarcar qüestions que influïen en la concepció del país.

Xavier FERRÉ TRILL
xavier.ferretrill@gmail.com

ORTELLS MIRALLES, Salvador; PÉREZ MORAGÓN, Francesc (2022). *Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*. València: Alfons el Magnànim, 500 p.

Fins ara hem comptat —si més no entre mitjan anys vuitanta i començament del nou segle— amb una progressió d'estudis entorn de l'obra i de la trajectòria vital de Joan Fuster. Podem fer un balanç favorable pel que fa a recerques entorn de les concepcions filosòfiques, del pensament historiogràfic, literari i d'ideologia nacional.¹ També és meritori el nombre de treballs monogràfics

1. Em refereixo, entre d'altres, a les recerques de Josep Iborra, Júlia Blasco, Antoni Riera, Guillem Calaforra (concepcions filosòfiques), Pau Viciano, Gustau Muñoz, Ferran Archilés (pensament historiogràfic), Vicent Simbor (pensament literari) i Joan-Francesc Mira, Antoni Rico, Nèstor Novell i Josep Sorribes (ideologia nacional).

dedicats a la vida de l'intel·lectual.² El conjunt d'aquestes obres —tesis doctorals i investigacions acadèmiques— cal situar-lo dins el total de miscel·lànies acadèmiques —que centrant-se en qüestions concretes tracten d'obrir perspectives i línies de treball al voltant de la personalitat d'un *homme de lettres*—, volums corals d'homenatge i entrevistes —ara feliçment recuperades sistemàticament per Isidre Crespo (*De viva veu*). Malgrat tot, continuava faltant una biografia general, que no genèrica, de Joan Fuster. Un relat que aportés de forma global, però ben documentada, la vinculació entre vida i obra de l'autor de *Judicis finals*.

Aquest objectiu ha estat assolit per dos filòlegs i historiadors de la cultura, coneixedors precisos de la vida i de les idees de Fuster: Salvador Ortells, amb la tesi doctoral *Veure dins els versos*, i Francesc Pérez Moragón, autor, entre altres estudis, de *Joan Fuster, el contemporani capital*. Salvador Ortells, especialitzat en l'obra poètica de Fuster i en el context social en què va ser produïda, s'encarrega de la primera part de la trajectòria de l'assagista, delimitada entre 1922 i 1961.

2. Cal esmentar, entre d'altres, els treballs de Francesc Pérez Moragón, Santiago Cortés, Josep Ballester, Antoni Ferrando, Antoni Furió, Josep Muñoz i Lloret, J. Àngel Cano i Salvador Ortells.

Francesc Pérez Moragón, que conegué pregonament Fuster entre la fi de la dècada dels seixanta i el començament dels anys setanta, n'ha confegit la segona part, establerta entre 1962 i 1992.

Es tracta d'un treball molt ben escrit i acurat —profusament il·lustrat amb imatges procedents de l'arxiu Espai Joan Fuster— que compta amb dues perspectives del personatge: l'aportada per la generació d'estudiosos dels anys noranta (Ortells), la qual ha generat una recerca historiogràfica poc, o gens, deutora d'alguns models massa reductius, i la reportada pel grup generacional dels anys setanta. En aquest sentit, el lector podrà apreciar informacions ignorades, o no gaire difoses, fins ara, fruit del tracte personal de Pérez Moragón amb l'intel·lectual. I, nogensmenys, percebrà la vivència de la conjuntura reformista i monàrquica que acabà per condicionar, en part, el darrer tram de la vida de Fuster pel que feu a l'actitud de l'assagista vers la situació valenciana. Un darrer tram vital no exempt, però, de controvèrsies originades des del si d'una determinada estratègia del valencianisme d'acció cultural que volia i —vol— *jugar o incidir* en política.

La secció redactada per Salvador Ortells abasta des dels orígens de Fuster fins a l'etapa immediatament

anterior a l'any simbòlic de 1962. Es tracta d'un apartat coherent que recull la part biogràfica menys coneguda de l'assagista. El lector en pot extreure fites definitòries pel que fa a l'evolució projectiva del biografat. Cal destacar, en aquest sentit —com es repetirà a la segona part de la biografia—, el recurs a les veus i als testimoniatges corals que aporten i complementen moments de la joventut de l'aleshores poeta: els orígens familiars ben definits pel que fa a la relació del Fuster adolescent amb son pare, l'ensenyament bàsic, les primeres coneixences i amistats locals, el primer ressò a la premsa, els originaris avatars valencianistes —amb la vinculació a grups literaris com el Grup Torre o la relació amb gramàtics republicans i nacionalistes com Carles Salvador—, la formulació d'una primera idea entorn d'Europa o l'experiència editorial de la revista *Verbo* amb José Albi. Aquests episodis són relatats a partir de recerques pròpies de l'autor, del material epistolar de Fuster —en curs de publicació— i de documentació provinent d'informació hemerogràfica i documental. Val a dir que una part representativa del material conservat per Fuster fou exposat prèviament al catàleg *Els arxius de Joan Fuster* (PUV: 2006).

Tot plegat, Ortells aporta un gresol d'opinions —una alteritat fusteriana— que precisa aspectes de tarannà

familiar o de l'activitat de grups tertulians, és a dir, fòrums de reunió i de debat de substitució davant la gairebé absència d'opinió pública. L'exhaustiu material de suport ajuda, doncs, a circumscriure la relació controvertida entre Casp i Fuster —preparació de *plaquettes* i de volums poètics— i facilita conèixer el sorgiment de primeres amistats generacionals que bastiran alguns ressorts de manifestació de país. Així s'anà formant, per exemple, el grup referencial —format per Garcia Richart, Josep Iborra, Vicent Ventura, icona fonamental, i Joan Fuster, però també anà definint-se la relació amb editors com Santiago Albertí, no prou estudiat en termes generals, i Max Cahner, vinculació significativa en la vida del biografat per a comprendre dinàmiques civils dels anys seixanta i setanta. Dinàmiques que, d'altra banda, permeten conèixer els contactes de l'intel·lectual amb esglaons intermedis que el dugueren a la col·laboració amb la premsa del Movimiento de València.

Comptat i debatut, Salvador Ortells va elaborant el context que explica el sentit de la primera estètica fusteriana. Situar el marc de les condicions de possibilitat —les condicions materials d'un pensador en construcció— i sistematitzar la contextualització de l'obra del suecà era, en part, una assignatura pendent.

És així que les dues parts d'aquesta biografia aprofundeixen en l'*ambient* que explica Fuster. Un *ambient* que situa l'obertura progressiva de l'intel·lectual suecà. Una projecció informada a través d'interlocutors fonamentals com Vicent Riera Llorca des de Mèxic, o documentada per mitjà de les primeres col·laboracions a revistes capdavanteres de la diàspora (*Pont Blau* i *La Nostra Revista*). La dels anys cinquanta era una conjuntura, encara no del tot esporgada, en què l'assagista obrí solcs vers nous grups econòmics i periodístics de Barcelona i comptà amb mecenatge de l'exili que facilità la publicació d'obra (Francesc Farreras i Duran). Una obertura cap a l'exterior davant els orígens d'un buit —fins a un cert punt esperable— de sectors de pressió valencians franquistes. Entre els anys cinquanta i seixanta es produí un gir ascendent en la vida de Fuster, quan ja comptava amb una sòlida base de producció periodística i bibliogràfica. En aquest punt comença la segona part de l'obra a càrrec de Pérez Moragón, definida entre 1962 i 1992. El segon bloc concreta, entre altres fets, el canvi de velocitat en la vida de l'assagista explicat per la difusió que feu Fuster —amb el suport paral·lel de grups emergents valencianistes nacionals del projecte de Països Catalans i per la incidència

en nombrosos cercles d'activitat civil del Principat.

Si Salvador Ortells sintetitza les primeres bases socials i relacionals del món fusterià, Pérez Moragón argumenta, a la segona part de l'obra, la culminació de la construcció de Fuster com a escriptor, organitzador i intel·lectual. Ho fa mitjançant la descripció i l'anàlisi dels circuits literaris pels quals discorren la socialització de l'obra fusteriana, ara ja decantada definitivament cap a l'assaig i els estudis d'història social de la literatura catalana. A més, l'autor hi incideix encertadament a través d'un aspecte que cal no perdre mai de vista: l'atenció a la microhistòria de l'intel·lectual: la «vida quotidiana».

A tall d'espills antinòmics, qui és director de l'Espai Joan Fuster mostra la reacció que suscità l'enfocament de Fuster envers el País Valencià: el rebuig i la contestació davant la guia *El País Valencià* per part de la premsa valenciana és proporcional al suport i acceptació de l'obra i dels posicionaments nacionals del suecà a Barcelona o a les Illes. Cal remarcar, en aquest afer, l'aportació de Moragón en sintetitzar les tesis contràries a l'autor.

No hi ha dubte, però, que l'assaig *Nosaltres, els valencians* —les gestions de censura del qual, i l'informe d'algun contradictori lector— determina, com no podria ser altrament,

BUTLLETÍ DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS HISTÒRICS

un *abans* i un *després* en l'explicació de la trajectòria de l'autor d'*El descredit de la realitat*. L'assaig introspectiu encarregat per Max Cahner a l'escriptor de Sueca entorn de les contradiccions valencianes serveix de motivació per a traçar un camí ascendent del pensador on se superposen el compromís cívic i el treball d'escriptura en si mateix. Així, Moragón centra la vida i obra fusterianes en alguns episodis definitoris, alguns dels quals han estat temes de debat en cercles polítics i socials catalans i valencians.

El bienni 1962-1982 situà l'ortomoral de Fuster en un marc polític preestatutari i que encara —malgrat l'intent de cop d'estat del 23 de febrer de 1981— definia unes possibilitats reals de materialització de projectes pel que feia a la creació d'estructures polítiques de coordinació entre les Illes, el Principat i el País Valencià. *L'Ara o mai* del suecà a la plaça de bous de Castelló l'abril de 1982 per a commemorar el cinquantenari de les Normes de Castelló venia a formar part d'aquest afany. Per a detallar aquesta etapa de *lideratge*, Moragón desglossa el bienni en tres etapes raonades: 1962-1969 —etapa aconduïda per *Nosaltres...* i la guia— 1969-1975 i 1976-1982.

El període 1969-1975, etapa de desclosa de projectes culturals, però també d'atenció davant el final de

la dictadura franquista —no debades el subtítol de l'apartat, «Temps d'espera»— serveix de frontissa per a comprendre l'evolució de l'intel·lectual atès que el tardofranquisme i el postfranquisme ocasionaren una voluntat de radicalitat democràtica perceptible en un escriptor vinculat a campanyes de reivindicació de la llengua i del país, i particip en l'impuls d'empreses que maldaven per recuperar la identitat literària i col·lectiva dels valencians. La participació de Fuster en aquestes iniciatives, que incorporava espais socials d'una burgesia valenciana amb sensibilitat de país i sectors universitaris i culturals, pot merèixer un aprofundiment en un estudi independent, a fi de ponderar el pes específic d'una certa aliança entre intel·lectuals i polítics. Un exemple el tenim en la participació del mateix biògraf de Fuster en fets que conformaren la seva vida —per exemple, l'ascendent del suecà en l'edició de la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* ens permet d'enriquir una visió contrastada.

Fuster, doncs, es *migpartia* entre pensament i acció, extrems que alhora esdevenien una unitat. Una unitat que s'accentuà en el període 1976-1982 i que —tal vegada per la capacitat de la seva influència social— comptà amb el segon intent d'assassinat del pensador el setembre de 1981. Es tracta

d'un episodi perfectament narrat a la biografia a través de les vivències de Moragón, d'amics de Fuster que varen viure l'acció i de les contribucions rigoroses del periodista Francesc Bayarri.

El darrer capítol, pràcticament el decenni 1983-1992, endinsa el lector cap a un *altre* Fuster. No pas distint respecte de qui manté les seves idees i posicionaments, però sí que l'apartat permet de constatar —amb l'aplicació de l'Estatut d'Autonomia valencià (1982), la creació d'unes mínimes infraestructures culturals conjuntament i l'aprovació de la Llei d'ús i ensenyament del valencià— una certa actitud pragmàtica motivada per algunes possibilitats de l'entramat autonòmic.

Amb tot, cal no deixar de petja esdeveniments que visqué Fuster. D'una banda, l'existència de corrents revisionistes de les tesis fusterianes i, el que és més greu, les maniobres —perfectament documentades al volum— perquè l'assaig presentat al premi d'assaig Joan Fuster de 1986, *De impura natione* —oposat als posicionaments del valencianisme nacional—, n'aconseguís el guardó. I de l'altra, la publicació —no autoritzada per Fuster— d'una entrevista que li dedicà *El Temps* el 1987. Es tractava de dos fets denotatius de l'enrarament d'actituds en el si del projecte

valencianista. I eren dos botons de mostra per a comprendre un *silenci* fusterià —potser necessari— que possibilités a l'intel·lectual de ponderar la situació política general i calibrar relacions personals establertes des de feia anys. A través del relat de Moragón, hom va percebent que el context s'anava capgirant cap a l'oficialisme polític.

Fuster —d'ofici escriptor— havia de regularitzar la seva vida laboral. Així, i atenent els trencacolls de decisions, fou acceptat —no sense polèmica— com a membre del claustre docent universitari. Es tractava de la seva darrera etapa vital, la qual permeté de copsar, però, una certa represa de la seva veu pública i la continuïtat del seu treball com a humanista: de la tesi doctoral a la preparació de miscel·lànies o conferències entorn de Josep Pla, un referent destacat per a ell. Es tracta d'una conjuntura *sentida* i, en aquest sentit, informada detalladament a través de documentació inèdita i de testimoniatges de confiança que seguiren Fuster fins al darrer moment.

La biografia *Joan Fuster* se subtitula *D'un temps, d'un país*. El producte final, ben coordinat a quatre mans —unificat pel que fa a l'estil i el propòsit, sincronia no fàcil d'assolir—, aixeca acta d'una època explicada a través de la vida d'un intel·lectual mai

no indiferent al pols del seu poble. Basteix un retrat de grup d'aquell *món* de Fuster. El subtítol és, doncs, plenament justificat. L'ús de fonts de documentació variades, que han facilitat la comprensió de les bambolines de la història (social) d'un intel·lectual, i la capacitat de síntesi dels autors de la biografia quant a les coordenades bàsiques explicatives fan d'aquest estudi un referent canònic per a properes recerques entorn d'un autor no reduïble al culturalisme: a l'esteticisme de l'obra per l'obra.

Xavier FERRÉ TRILL
xavier.ferretrill@gmail.com

BARRERA I PUIGVÍ, Agustí; SURROCA I TALLAFERRO, Robert (2024). *Per Catalunya. Portaveu del Front Nacional de Catalunya a la clandestinitat (1945-1947) i l'exili (1954-1959)*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, col. «Camí Ral», 48. Pròleg de Fermí Rubiralta, p. 286.

No tenim a l'abast les principals publicacions de la premsa de l'exili, la clandestinitat o l'emigració. És per definició un material fràgil per excel·lència i, a més, les col·leccions són sovint incompletes. Pensem en aquella *La Gralla* de fa un segle i escaig a

l'Uruguai que no localitzarem en cap biblioteca pública, o en el diari, sí, efectivament una publicació d'edició diària, el clandestí *L'Hora de Catalunya*. Moltes publicacions només es conserven a llocs tan bonics com el Pavelló de la República o la Biblioteca Hemeroteca de Comunicació, a la UB i la UAB respectivament, autèntiques joies bibliogràfiques.

Molts centres malden per a facilitar l'accés digital en aquestes col·leccions: CEDOC de la UAB, ARCA de la Biblioteca Nacional de Catalunya, Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Biblioteca Nacional de España... El nombre de publicacions digitals a les quals hom pot accedir va creixent de mica en mica, però costa de saber quines estan digitalitzades i en quins centres estan a l'abast. Potser fora arribat el moment que alguna institució de rellevància pogués centralitzar la informació i així, en una web de referència, trobar els enllaços amb més facilitat que l'actual atès que són nombroses les institucions, tant d'ací com estrangeres, que faciliten una col·lecció de premsa de forma digital. Així per exemple, tenim les tan interessants publicacions que es van editar durant la guerra i l'exili a París, *El Poble Català*, accessible al web de la Fundació Josep Irla o *Le Journal de Barcelone*, digitalitzat a Gallica a la Biblioteca Nacional de